

CORCİ ZEYDAN'IN "İSLAM MEDENİYETİ TARİHİ" ADLI ESERİNE KARŞI YAZILMIŞ BİR TENKİT YAZISI

Yay. Haz: Doç. Dr. Mehmet Azimli
Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

A Critical Review on Corci Zeydan's Book, "Tarikh al-Tamaddun al-Islami"

This study is criticizing Corci Zeydan's book, Tarikh al-Tamaddun al-Islami. The critic is Shibli al-Numani from India. Mehmet Akif Ersoy translated it into the Ottoman Turkish Language and it was published in the Review of Sabil al-Rashad. Here, it has been translated into Turkish with some notes.

Bu çalışmamızda, Corci Zeydan'ın yazmış olduğu Tarihu't-Temeddüni'l-İslamî adlı esere, Hint ulemasından Şibli Numânî tarafından yazılan tenkit yazısının, el-Menar dergisinde yayınlanan bölümlerinin, Mehmet Akif Ersoy tarafından çevrilerek, Sebilü'r-Reşad dergisinde yayınlanan bölümlerini yayınlamak istiyoruz. Corci Zeydan'ın eserinin, ülkemizde tekrar yayınlandığı bu günlerde bu tenkit yazısını yayınlamanın, kitabın okuyucuları açısından uygun olacağını düşündük.¹

İslam dünyasında bu tarz kitapların ilki olan² bu esere bazı tenkitler yapılmıştır.³ Günümüzde de yazara yönelik tenkitler yapılmaktadır.⁴ Corci Zeydan'ın⁵ bu

¹ Bu eser Zeki Meğamiz tarafından Medeniyeti İslamiyye Tarihi adıyla 1328-1913 senesinde İstanbul'da, çevirisini aktardığımız tenkit yazısıyla aynı yıl içinde yayınlanmıştır. Mümin Çevik tarafından İslam Medeniyeti Tarihi adıyla 1971-1978 tarihlerinde İstanbul'da günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Kitap 2004 de tekrar latinize edilerek yeniden yayınlanmıştır. Bkz. Corci Zeydan, İslam Uygarıkları Tarihi, notlarla günümüz türkçesine çeviren: Necdet Gök, İletişim Yay. İstanbul, 2004.

² Corci Zeydan, Tarihu't-Temeddüni'l-İslamî, Thk: Hüseyin Munis, Mısır, 1968, I, 10.

³ Bkz. Emin el-Halavani, Nebşu'l-Hezayan Min Tarih-i Corci Zeydan, Loknav, 1307: Abdülvahhap es-Sabuni, Uyunu'l- Müellefat, Thk: Mahmut Fahuri, Halep, 1994, II, 381.

⁴ Yapılan tenkitlerden en dikkat çekenleri şöyle aktarılabilir: Yazarın rivayetler arasında yaptığı zayıf rivayetleri tercih etmesi, yaşadığı dönemin konjunktürel durumu nedeniyle Osmanlı'ya karşı yanlış bir tutum sergilemesi, eserin plan ve düzen konusundaki eksiklikler, kitabını gazeteci olması itiba-

eserine şimdiki kadar yapılan tenkitler içinde en geniş ve en etkili tenkitlerin Şibli Numani'nin tenkitlerinin oluşturduğu belirtilmektedir.⁶ Şibli'nin tenkitleri, İslam dünyasında hararetle kabul edilmiştir.⁷ Genelde Tarihu't-Temeddüni'l-İslami'ye tenkit yazanlar, ilk olarak Şibli Numani'nin tenkitlerini aktardıktan sonra, kendi tenkitlerine başlamaktadırlar. Bu anlamda ilk tenkit olması bakımından da önem arz etmektedir. Ayrıca Şibli Numani bu çalışmada sadece eseri tenkit etmekle kalmamış, zaman zaman da tarih metodolojisi nasıl olmalıdır? İslam tarihi kaynakları nasıl kullanılmalıdır? gibi soruların cevaplarını aramış ve bu sorulara doyurucu cevaplar vermeye çalışmıştır. Bu çalışma bu bakımdan da önemlidir.

Corci Zeydan'ın Tarihu't-Temeddüni'l-İslami adlı bu eseri basıldığı zaman, Hindistan İlimler Bakanı olan Şibli Numani,⁸ eserin çıkan ilk cildini okuduktan sonra, Corci Zeydan'a gönderdiği mektupta takdir hislerini ifade etmiş, sadece tenkit olarak kitapta verilen bilgilerin kaynaklarının da verilmesini istemiştir. Bu mektubu ikinci cildin başında yayınlayan⁹ Corci Zeydan, tenkitleri haklı gördüğünü belirterek bundan sonra yayınlanan ciltlerde kaynakları da vermiştir.¹⁰

Eserin sonraki ciltleri çıktıkça esere karşı olan takdir hislerini değiştiren Şibli Numani, eserde gördüğü hatalar için bir tenkit yazısı yayınlamayı uygun bulmuş, bu yazıyı da el-Menar dergisinde tefrika etmiştir. El-Menar'da dizi halinde tefrika edilen tenkitlerin ilkinde bir takdim yazısı yazan Muhammet Reşit Rıza, Corci

riyle çabuk ve yetersiz bilgilerle yazması vs. gibi. Bkz., Corci Zeydan, İslam Uygarıkları Tarihi, I, 22.

⁵ Son devrin Arap, tarihçi, edip ve gazetecisi olan Corci Zeydan, 1861 de Beyrut'ta Ortodoks bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Latince, İngilizce, Fransızca, Almanca, Süryanice, İbraniceyi bilen Zeydan, Hilal dergisi çıkararak, fikirlerini yansıttı. Dönemin itihatchılarını destekleyen Zeydan, 1914 te öldü. Tarih, edebiyat, tarihi romanlar ve sosyal konularda bir çok eseri bulunan Zeydan'ın ülkemizde bilinen en meşhur eseri tenkidini yayınladığımız eserdir. Tarihi romanlarından bir kısmı türkçeye çevrilmiştir. Yazarın hayatı ve eserleri konusunda geniş bilgi için bkz. Muharrem Çelebi, "Corci Zeydan", DİA, İstanbul, 1993, VIII, 69-71: Kratschkowsky, "Circi Zeydan", İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul, 1988, III,194-195.

⁶ Corci Zeydan'a yazılan tenkit eserlerinden biri, Şevki Ebu Halil'in Corci Zeydan Fi'l-Mizan, (Dimeşk, 1983) adlı eseridir. Bu eserin önsözünde yazarın belirttiği gibi yapılan tenkitler Corci Zeydan'ın en meşhur eseri Tarihu't-Temeddüni'l-İslami'ye değil de, diğer eserlerine yönelik hazırlanmış bir tenkit kitabıdır. Müellife göre bunun sebebi, genelde Corci Zeydan'ın Tarihu't-Temeddüni'l-İslami adlı kitabına eleştiriler yapılırken, diğerlerine yapılmadığından dolayıdır. Bu sebeple yazar, bu eserinde Corci Zeydan'ın diğer eserlerine ve özellikle edebiyat ağırlıklı tarihi romanlarına yönelik eleştirilerde bulunmakta ve daha çok genel değerlendirmeler yapmaktadır. Bu değerlendirmelerinden biri şöyledir: "Corci Zeydan, söylenmeyi işiten, duymadığını ezberleyen, ezberlemediğini yazan, yazılmayanı anlatan biridir." sh.160.

⁷ Bkz. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Ali Selmani, Kütübün Hazzeru Minha el-Ulema, Beyrut, 1995, II, 73-103. Eserde Corci Zeydan'a yönelik yapılan tenkitler bulunmaktadır. Yazar, kendi tenkitleri olmakla beraber çevirisini aktardığımız Şibli Numani'nin tenkitlerinden de alıntılar yapmakta ve İslam dünyasında bu Hintli alim dışında kitaba yönelik ciddi bir eleştiri yapılmadığından yakınmaktadır. (sh. 91)

⁸ Şibli Numani, 1857 yılında Hindistan Bindul'da doğdu. Arapça, Urduca, Farsça dilleri ve İslam Tarihi konusunda uzmanlaştı. Aliqarh Üniversitesinde hocalık yaptı. Mısır ve Türkiye'yi ziyaret etti. İslam Tarihi alanında bazı çalışmalar yayınladı. Siret'ün-Nebi adlı eseri, Ömer Rıza Doğrul tarafından Asr-ı Saadet adıyla ülkemizde yayınlandı. Bkz. Şibli Numani, Son Peygamber Hz. Muhammet, Çev: Yusuf Karaca, İstanbul, 2003: A. Siddiki, "Şibli Numani", İA, İstanbul, 1970, XI, 518.

⁹ Bkz. Zeydan, Tarihu't-Temeddüni'l-İslami, II, 9.

¹⁰ Zeydan, Tarihu't-Temeddüni'l-İslami, III, 5.

Zeydan'a ağır ithamlarda bulunmuştur.¹¹ Bu yazı dizisi daha sonra bir kitap halinde basılmıştır.¹² Tefrika edilen bu tenkit yazıları, el-Menar'da yayınlandıkça, Mehmet Akif Ersoy tarafından Türkçe'ye çevrilip, Sebilü'r-Reşad'da yayınlamaya başlanmıştır. Mehmet Akif Ersoy, çeviriyi yapmadan önce bir giriş yazarak yazının tanıtımını yapmakta ve bu konuda bazı değerlendirmelerini aktarmaktadır. Mehmet Akif'in çevirisini latinize ederken, çevirideki dilin üzerinden yaklaşık yüzyıl geçtiği için, bazı deyim ve kelimelerin günümüz Türkçesindeki karşılığını dipnotta vermek zorunda kaldık. Sebilü'r-Reşad'da yayınlanan her bölümün belirlenip sırasının belli olması ve yazının çıktığı her sayı için bir numara vererek yayınlanan yazıların numara ile takip edilmesini sağlamak amacıyla yazıları numaraladık. Bu çevirinin latinize edilmesini bana tavsiye ve teşvik eden Prof. Dr. Hulusi Kılıç'a teşekkür ederim. Şimdi çeviriyi sunmak istiyoruz:

TENKİD VE TAKRİZ

Yazan: Şibli Numanî

Çev: Mehmet Akif Ersoy

I

MEDENİYET-İ İSLAMİYYE TARİHİNİN HATALARI

(el-Hilal) sahibi Corci Zeydan Efendi'nin (Tarihu't-Temeddüni'l-İslamî)si (Medeniyet-i İslamiyye Tarihi) ismiyle Türkçe'ye nakil olundu. Aslını okumayanlar tercümesini okumuşlar, yahut işitmişlerdir.

Mısır'da, Rusya'da bir hayli intikada maruz olan bu eser, memleketimizde pek büyük bir mevkii tuttu. İştittigime göre tarih yazarlarımız, Corci Zeydan Efendi'nin kitabını en zengin, en bi- taraf me'haz biliyorlarmış da, sayfelerini aynıyle nakil ediyorlarmış.

Müellif, vaktiyle eserini mekteplere kabul ettirmek için Mısır Maarif Nezaretine müracaat eylemiş: lakin müsaade alamamış idi. Çünkü münderecatını tetkik eden erbab-ı ihtisas nezarete verdikleri takrirdе, kitabın bir çok yanlış olduğunu ileri sürerek "okunamaz, okutulamaz" demişlerdi.

El-Müeyyed gazetesinde de aynı kitaba dair bir çok intikadlar görüldü ki, kitabın sahibi bunların bir kısmına mukabele, bir kısmını kabul etti.

El-Menar sahibi Muhammet Reşit Rıza'ya göre: Eserdeki hatalar bile bile değilmiş. Müellifin bir takım mesaili anlayamamasından imiş. Vekayi-i cüziyeyi, kavaid-i külliye¹³ suretinde kabulüne gelince, bu da Corci Zeydan'ın bütün müellefatında tuttuğu bir usul imiş. Yalnız sonraları yazdığı yazılardan, söylediği sözlerden kendisinin Şuubiyeden (sair milletleri Araplara tercih edenler) olduğu his olunuyormuş. Zaten eserin türkçeye tercüme edilmesi de bundan ileri geliyormuş.

Zan etmeyiz ki, el-Menar sahib-i muhteremi şu son sözle Türklere hücum

¹¹ Bkz. Ali Selmanî, 73.

¹² Bkz. Yusuf Elyan Serkis, Mucemu'l-Matbuati'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe, Beyrut, 1928, I, 1102.

¹³ Özel olaylardan genel kaideler çıkarmak.

etmek istemiş olsunlar. Zira pek iyi bilmeleri lazım gelir ki, Tarihu't-Temeddüni'l-İslamî mütercimi, Türk değildir. Müellif gibi Hıristiyan Araplardandır.

Şimdiye kadar bizde bu kitaba dair kimse tarafından bir söz söylenmemesi cidden şayan-ı teessüftür. Hele "Tarih-i İslam" yazmaya kalkışanlar dedikleri gibi me'haz olmak üzere yalnız bu eserin tercümesini intihap etmişlerse pek garip olur.

Bizim tarihçilerimiz yok ama, öyle zan ediyoruz ki, bu iş masal yazmak nevinden bir şey olmayacak. Onun için az zaman zarfında ciltlerle tarih meydana getiren müverrihlerimize hayran olmamak elimizden gelmiyor.

Haydi diyelim ki: Garptaki milletlerin tarihi son zamanlarda mümkün olduğu kadar bitaraf adamlar tarafından yazılmıştır. Onun için o eserleri tercüme edivermekle bir iş görmüş olalım. Lakin tarihin şarka, hususiyile İslam'a ait kısmı için de aynı vasıtaya müracaat etmek pek safderunluk olmaz mı?

Tarih-i İslam doğrudan doğruya Müslüman müverrihlerinin eserlerinden alınmalıdır. Ancak bunların hiç olmazsa en mevsuk, tanınmış olanları iyice tetkik edildikten, uzun uzadıya muhakeme olunduktan sonra nakil olunmalıdır.

Tarih yazmak için tabii bir çok şerait-i cami olmak icap edecek. Lakin Tarih-i İslam için her şeyden evvel lisan-ı Arabiyi edebiyatıyla beraber bilmek elzemdir. Zira müracaat edilecek me'hazlar arasında herkese söylemeyenleri pek çoktur.

Bu hafta gelen (el-Menar) da Corci Zeydan'ın tarihine dair bir makale gördük. Muharriri Hint ulemasından Şeyh Şibli en-Numani'dir. İnşallah gelecek nüshamızdan başlayarak tercüme edeceğiz. Eserin ne kadar süreceğini bilemiyoruz. Çünkü el-Menar'da da mabadili olarak¹⁴ devam ediyor.¹⁵

2

Şeyh Şibli en-Numani makale-i intikadiyesinin başına on beş satırlık bir dibace geçirdikten sonra, Corci Zeydan'a hitaben diyor ki:

Ey Fazıl müellif! Ben senin lütfünü inkar edecek değilim. Evet, eserinde isimi yükseklerle çıkarmış, beni sikadan sayarak sözlerimle istihsad etmiş, en hakiri, en az tanınmış olduğum halde adımı Hint ulemasının meşahiri sırasına geçirmişsin. Lakin bunların hepsine mukabil acaba "Şahsım medih olunuyor." diye Arapların zem edilmesine anmakta olduğun tezyif, teşnî oklarının nişanesi olmasına razı olabilir mi idim? Emeviler -başka bir şey için değil- sırf halis Arap olduklarından dolayı senin nazarında mahlukat-ı ilahiyenin en şeriri, en fenası oluyor, halka gâdr ediyorlar, türlü türlü işkencelerde bulunuyorlar, ahalinin elindekini bitiriyorlar, zürriyeti öldürüyorlar, tebaanın malını yağma, her türlü muharrematı irtikap ediyorlar, Kabe'yi yıkıyorlar, Kur'an'ı istihfaf ediyorlar öyle mi? Ben bu kadar isnadâta karşı susabilir mi idim? İskenderiye kütüphanesinin yakılmasını kemal-i adaletine yerler gökler şahadet eden Ömer b. Hattab'a nispet etmene dayanabilir mi idim? Abbasileri medih ederken bunların mefahiri sırasında diyorsun ki:

¹⁴ Devam edecek şekilde.

¹⁵ Sebülür-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1328, sayı: 5-187, cilt: 1-8, sayfa, 92.

"Arabı kelp menzilesine indirdiler, Mansur, Kabe'yi düşürmek için Kubbe-i Hadra bina ettirdi. Bir de Haremeyni sefil etmek maksadıyla avâidini¹⁶ kıstı. Memun, nüzul-ü Kur'an-ı inkar eyledi. Mutasım billah, Samarra'da¹⁷ Kabe yaparak etrafında tavaf yeri, Mina, Arafat mevkiileri tayin etti..." Ben bunları sukut ile geçiştirebilir mi idim?

Farzet ki bende millet, din gayreti kalmamış ta, bir takım ecnebilerin yaptığı gibi bütün hissiyat-ı âliyeden mahrum bir feylesof-i sırf¹⁸ olmakla iftihar ediyorum. Rıza, gazap, sürur, ğayz gibi duygulardan bihaber yaşıyorum. Farzet ki nefsimi zulme tahammül etmeye, olur olmaz şeyleri kabul edivermeye, fena sözlere aldırmmamaya, iyiliği kötülükle, kötülüğü iyilikle karşılamaya alıştırmış olayım. Bununla beraber yine sen zanneder misin ki, durur da tarihin nasiyesini kirlletmeye, hakkı beyninden vurmaya, batıla revaç vermeye, rivayatı bozmaya, hakikati çevirmeye, nâssı hurafata alıştırmaya tahammül edebilirim? Ey fazıl muhterem! Ne fena bir zanda bulunmuşsun, düşünmemişsin ki insaniyet henüz boş değil. Kıyıda, bucakta kalmışlar var. Hak henüz yardımcılarından müdafilerinden büsbütün mahrum olmamış.

Müellifin aradığı gaye Ümmet-i Arabiyye'yi tahkir etmekten, onun seyyiatını meydana koymaktan başka bir şey değildir. Lakin fitne ayaklandırmaktan korktuğu için, mecra-yı kelamı değiştirmiş, hakkı batıl kisvesinde göstermiştir. Müellif Asr-ı İslam'ı üç devre taksim ediyor:

Hulefa-i Raşidin, Emeviyye, Abbasiyye devirleri. Birinci devirle, üçüncü devri medih ediyor.(Aşağıda görülecektir ki bu medh de zahiridir, hakiki değil.) İşte müellif evvela bizim ulularımız, dinde imamlarımız olan Hulefa-i Raşidin'i, saniyen aleyhi's-salat-u ve's-selam efendimizin amca zadeleri olup neşri medeniyette azamet, şan ve şevkette medar-ı iftiharımız bulunan Abbasileri medh etmek suretiyle halkı aldattıktan sonra, "Mademki Emevilerin böyle bir mevkii mümtaz-ı dinileri yoktur, kimse çıkıp ta onları müdafaada bulunmaz." diyerek zavallılara pek fena hücum ediyor. İsnat etmedik fenalık, selb eylemedik iyilik bırakmıyor. Şayet bu hücum Emevilerin, Âl-i Mervan'dan yahut Ümeyye sülalesinden olmalarından neş'et eylese idi, biz onları müdafaaya, yahut himaye etmekten vareste kalırdık. Lakin zavallıların bütün kabahati başka milletle asla karışmamış halis Arap olmalarıdır. Nitekim müellif kitabının ikinci cildinde :

"Emeviler, Devlet-i Abbasiyye'den halis Arap olmaları itibariyle ayrılıyor." diyor. Dördüncü cildinde:

"Sözün hülasası Devlet-i Emeviyye bir devlet-i Arabiyyedir ki, esas maksadı saltanat ve tağallüp daiyesinden ibarettir." hükmünü veriyor.

Arabın Arap Olmayanlara Karşı Asabiyeti

Müellif, bu davayı ispat için sözü uzatıyor. İkinci ciltte buna dair medsus¹⁹

¹⁶ Gelirini.

¹⁷ Mutasım'ın Türk askerleri için kurduğu özel şehirdir. Abbasilere yarım asır başkentlik de yapmıştır. Bkz. Mehmet Azimli, "Hassa Ordusu", Türkler, Ankara, 2002.

¹⁸ Tam.

¹⁹ Gizlenmiş.

olmak şartıyla biraz söyledikten sonra asıl dördüncü ciltte bir faslı mahsus açıyor. İşte şu ibareler aynen kendi sözleridir:

“Araplar başkalarına karşı köle muamelesi ederlerdi. Camide arkalarına durup namaz kılarlarsa, bunu Allah rızası için ihtiyar edilmiş bir tevazu sanırlardı.”

“Mevaliyi (azatlı köle yahut bunların nesli) künyeden mahrum ederek yalnız isimleriyle yahut lakaplarıyla çağırırlardı. Hem onlarla yan yana yürümezlerdi.”

“Derlerdi ki: namazı ancak üç şey bozar: eşek, köpek, bir de mevali”

“Arap, kendisini Arap olmayanların seyyidi addeder. Kendisinin siyadet, başkalarının ise hizmet için yaratıldığı zannında bulunur.”

“Araplar bünyelerine mizaçlarına varıncaya kadar her şeylerinde sair milletlere karşı kendilerinde bir rüçhan tevehhüm ederler, hatta vücutlarına nüzul isabet etmez, Kureyş karılarından başkası altmış yaşında, çocuk doğuramaz itikadını beslerler.”

“Kaza gibi mühim menasib-i diniyeden Arabın gayrısını men ettiler. Kazaya “Araptan başkası ehil olamaz.” dediler. Cariyeden doğanları babası Kureyşî bile olsa hilafetten mahrum bıraktılar. İsterse kabâilin en aşağısından olsun bir Arap karısını Araptan başkasına emir bile olsa yine vermezler.”

“Muaviye zamanında Emeviler mevaliyi esir nevinden sayarlardı. Bunlar çoğaldığı için Muaviye bu tekessürden Devlet-i Arabiyye’ye gelecek tehlikeyi idrak ederek ya hepsini birden, yahut bir kısmını öldürtmek istedi.”

Bilinmelidir ki efkâr-ı batılasını teyit için müellifin müteaddit usulleri vardır. Bunlardan biri bile yalan söylemektir, nitekim göreceksiniz.²⁰ Öbürü efradın birinden sadır olan bir hareketi, bütün millete teşmil etmektir. Daha öbürü, rivayete hıyanet, kelimeleri tahrif eylemektir. Bunlardan başka muhazarat²¹, letaif gibi mevsuk olmayan me hazlarla da istişhad eder. Şimdi bunların her birinden birer misal getirelim, diyor ki:

“Araplar başkalarının arkalarında durup ta namaz kılarlarsa, bunu Allah rızası için ihtiyar edilmiş bir tevazu sanırlar...mevaliyi künyeden mahrum bırakırlar....namazı üç şey bozar...”

Acem, Arap tarihine biraz vukufu olanlar için meçhul değildir ki, Acemler zuhur-i İslam’dan evvel Arapları tahkir ederlerdi. Aleyhi’s-salat-u ve’s-selam efendimizin mektubunu aldığı zaman Kisra yüzünü ekşiterek “Kölem bana mektup yazıyor.” demişti. Yezdicerd, Kadisiye Fatihî Sad b. Ebî Vakkas’a yazdığı mektupta “Deve sütü içmekten, kertenkele yemekten Araplar o hale geldiler ki, Acem şahlarının tac ve tahtını istiyorlar. Yazıklar olsun sana ey döne k dünya.” demişti.²² Hire²³ padişahları ise Acem şahlarının taht-ı himayesinde idi.

Sonra Cenab-ı Hak Arapları İslam ile müşerref edince Acemlerden intikam almaya onların tahakkümü altında yaşamamak istemeye başladılar. Şeriat-ı

²⁰ Corci Zeydan’ın aktardığı kaynağı bulunamayan bilgilere örnek için bkz. Hüseyin Munis, II, 35.

²¹ Hikaye, eğlence için okunan, faydalı bilgiler içeren kitap türü.

²² Bu ifade metnin dipnotunda verilen Farsça bir şiirin çevirisidir.(yay)

²³ Hireliler, Kuzey Arabistan’da İran bölgesine yakın bir yerde Sasanilere bağlı olarak yaşayan bir devletti. Geniş bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, Hz Muhammet Ve Evrensel Mesaj, Ankara, 2003, 22.

İslamiye ise bütün fahr ve nahveti²⁴ kökünden kaldırdı. Aleyhi's-salat-u ve's-salam efendimiz Haccetü'l-Veda'daki son hutbesinde "Arabın Aceme, Acemin Araba rüçhanı yoktur. Hepiniz Adem'in evladısınız." buyurmuştu. Artık bundan sonra temayüz kalktı. Herkes müsavi oldu. Lakin bununla beraber her iki tarafa mensup olanların bir kısmında diğerine karşı bir hiss-i infial saklı olarak kaldı ki bu hal iki hizb-i mütekabilin hudusuna sebep oldu. Bunlardan biri Şuubiyedir. Şuubiye Arapları tahkir eden, onlara her kusuru isnat eden fırkadır. Ebu Ubeyde müteaddit kitaplar vücuda getirmiştir ki, bunlarda bütün kabail-i Arabın neseplerine tan etmiştir. Diğer fırka ise Arap asabiyetini güdenlerdir.

Allame İbn Abdîrabbih el-İkdu'l-Ferid'inde²⁵ her iki fırkanın hüccetlerini, sözlerini cami olmak üzere bir bab ayırmıştır. Zaten Arabın asabiyetini ispat hususunda müellifin naklettiği sözlerin kısm-ı azamı el-İkdu'l-Ferid sahibinin bu babta yazmış olduklarıdır. Nitekim eserinin hamışinde müellif bunu tasrih etmiştir.

Kitapları karıştıracak olursanız görürsünüz ki, müellifin bütün Araba nispet ettiği sözler ashab-ı asabiyye namıyla tanınmış, bir şîrzime-i hususiyye'nin²⁶ sözlerinden ibarettir. Zaten el-İkdu'l-Ferid sahibi bu sözleri nakil ederken babın başına "Arap ashab-ı asabiyeti diyor ki" ibaresini yazmıştır. Pek ala bilirsiniz ki, bu cemaat Arabın kaffesi yahut kısm-ı azamı olmak şöyle dursun, yüzde biri bile değildir. Belki cemiyet arasında gaib olup gidecek bir cemaat-ı kalileden ibarettir.

Bundan başka müellif bu kadarla iktifa etmiyor. Belki şahsı muayyen, ismi malum olan bir adem'in sözünü bütün Araba isnat ediyor. İşte "Mevali arkasında namaz kılmazlardı, kılsalar da bunu tevazu addederlerdi" sözünü el-İkdu'l-Ferid'den naklediyor. el-İkdu'l-Ferid sahibi bu sözü Nafi b. Cübeyr'e nispet etmişken, müellif onu bütün Arabın hissiyatına tercüman gösteriyor. Bu sania yani hususi bir vakayı umumi şeklinde göstermek, müellifin teyid-i batıl için irtikap ettiği hilelerin en büyüğüdür.²⁷ Daha doğrusu Çerh-i müellefatının²⁸ mihveridir.²⁹

3

Müellif diyor ki: "Muaviye, mevalinin çoğalmasından yüzünden Devlet-i Arabiyye'ye gelecek tehlikeyi anladığı için, hepsini yahut bir kısmını öldürmek için emir vermek istedi." (cilt, 4, sayfa, 59)

Muaviye'nin metn-i keliması ise şöyledir. "Bana öyle geliyor ki, bunlar Araba Arabın saltanatına karşı kıyam edecekler. Onun için yarısını öldürmek, yarısını bırakmak fikrindeyim." Görülüyor ki, bu rivayet sahih olduğu takdirde bile, Muaviye mevalinin ancak yarısını öldürmek fikrinde imiş.

²⁴ Kibri.

²⁵ İkdü'l-Ferid'in güvenli bir kaynak olup olmadığı konusunda bkz. Mustafa Muhammed eş-Şeka, "İbn Abdîrabbih", DİA, İstanbul, 1995, IX, 282.

²⁶ Küçük bir grup.

²⁷ Corci Zeydan'ın bazen bir mezhebin görüşünü genel görüş gibi aktardığı konusunda bkz. Hüseyin Munis, I, 220.

²⁸ Yayınlanmaya devam eden eserlerinin.

²⁹ Sebîlü'r-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1328, sayı: 7-189, cilt: 1-8, sayfa 131-132.

Halbuki müellif ibareye kendisinden söz ilave ederek Muaviye bunların hepsini öldürmek için emir vermek istedi diyor.

Müellif: "Araplar felç hastalığına tutulmaz itikadında bulunurlardı." (cilt, 4, sayfa, 60) diyor. Bu iddiasına da, kitabın hamişinde gösterdiği vech ile, Tabakatü'l-Etibba'yı şahit getiriyor.

Huda bilir, Tabakatın ibaresine vâkıf olsanız müellifin rivayati bozmak, hikayati alt üst etmek hususundaki cüretine karşı hayretler içinde kalırsınız. Tabakat sahibi tabip İsa'nın (kavl-i raciha göre Hıristiyan'dır.) tercüme-i halini zikir ederken diyor ki: el-Mehdi'ye nüzul isabet etmiş. Yanına gelen hekimlerin içinde sahibi tercüme İsa da var imiş. Demiş ki: el-Mehdi b. el-Mansur b. Muhammet b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a nüzul isabet etsin! Vah! ne bunlara ne de bunların neslinden gelen bir kimseye ebediyen felç hastalığı gelemes. Meğer ki, Türk, Çerkez karılarıyla çokça münasebette bulunmuş olsunlar."

Tabakat sahibi bu hikayeyi yazdıktan sonra Tabip Yusuf'tan naklen şu vakıayı zikrediyor: "el-Mehdi'nin oğlu İbrahim felce benzer bir arızaya uğrayınca Yusuf'u çağırması: "Bu hastalığın beni tutmasına ne diyeceksin bakalım?" demiş. Yusuf diyor ki: "İbrahim'in şu sualinden Tabip İsa'nın el-Mehdi'ye söylemiş olduğu sözü hatırladığımı, kendisindeki hastalığın mühlik olmamak lazım geldiğine kail olduğunu anladım. Dedim ki, "Sizin bu hastalığı inkar etmenize sebep göremiyorum. Zira valideniz Denbavend'li idi. Denbavend ise Bilad-ı Rumun en soğuk bir yeridir."³⁰

Görülüyor ki Arapların felç hastalığından muafiyetleri hakkındaki zanları Bilad-ı Arabın hararet-i malumesinden neşet ediyor, yoksa bu imtiyazın şerafet-i nesl ile hiç münasebeti yoktur. Hatta Tabip İsa'nın kalkıp ta el-Mehdi'nin ecdadını saymasından bu imtiyazın aile-i risalet penahiye ihtisası anlaşılmalı olsa bile bundan umum Araplara hisse çıkarmak, doğru olamaz. Nitekim halife el-Mehdi'nin oğlu İbrahim'e anasının Denbavend'li olduğu söylenince kendisinin felce musap olduğunu hiç istiğrap etmemiş.

Bakınız müellif hikayenin cereyanını nasıl değiştiriyor.

Bunun için nasıl bir silsile-i hıyanet yürütüyor! Kaldı ki bu söz Tabip İsa'nın sözüdür. Bu zatın ise Arap olup olmadığı malum değildir. Zannı galibe göre Nasranidir. Hatta Arap olduğunu farz etsek, mensubin takımından olduğu için müdahenekarlıkla halifeye bir kat daha sokulmak isteyeceği tabiidir. Artık böyle bir adamın sözü, bütün Arabın sözü olabilir mi?

Müellif: "Araptan başkasını kaza gibi mühim menasıb-ı diniyyeden mahrum bıraktılar, kaza'ya Araptan başkası elvermez dediler." diyor. Bu rivayeti de İbn Hallikan'a isnat ediyor. (cilt, 4, sayfa, 6)

İşin hakikati şöyledir: Haccac, Tabi-î meşhur Said b. Cübeyr'i esir ettiği vakit, Said mevaliden olduğu için ona karşı bir eday-ı imtinan ile dedi ki: "Küfe'de Araptan başka kimse olmadığı halde, ben seni orada namaza imam nasp etmedim mi?"

İbn Cübeyr, "evet" dedikten sonra Haccac tekrar dedi ki: "Ben sana Küfe

³⁰ Rey yakınlarında bir yer ismi. Bkz. Kazvini, Âsaru'l-Bilad, Beyrut, trz, 192: El-Bekrî, Mucem-u Mesta'cem, Beyrut, 1998, II, 176.

kazasını tevcih etmek istediğim zaman Araplar şikayete başlayarak "Mansıb-ı kazaya Araftan başkası elvermez" demediler mi?"

İbn Hallikan, vakayı uzun uzadıya naklediyor. Malumdur ki, Küfe'de o aralık Araftan başkası yoktu. Bir de tabidir ki emr-i kaza milletin âdatına, hasâisine, teâmülüne, tarz-ı muâşeretine tamamıyla muttali olan ademin kârıdır. Başkası bu işi göremez. Said b. Cübeyr ise Arap değildi. Eğer Küfelilerce bu ademin mevki-i kazaya geçmesine karşı gösterilen mumaneat, kendisinin mevaliden olmasından ileri gelseydi onun namaza imametini de kabul etmezlerdi. Zira imamet kazadan daha şerefli, daha yüksektir. Ne hacet! İşte Ebu Hanife mevaliden olduğu halde Emeviler zamanında kendisine kaza tevcih etmek istediler. Kabul eylemedi. Vakıa, İbn Hallikan'da mufassalan mezkurdur.

Müellif diyor ki: "İsterse Kureys'ten olsun cariyeden olanı mansıb-ı hilafetten mahrum bıraktılar." Evet, lakin bu hal cariyeden olanları tahkir için değildi. Asmaî diyor ki: Emeviler cariyeden doğanlara bey'at etmezlerdi. Bu ise halkın zannı gibi onları hakir gördüklerinden değil, ancak saltanatlarının zevali bir cariyeye elinde vukua gelecek zannını beslemelerindendir. (el-İkdü'l-Ferid, cilt, 2, sayfa, 330) Hişam b. Abdülmelik'in, Zeyd b. Ali'ye söylemiş olduğu "Sen cariyeden doğdun. Onun için hilafete salih değilsin." Sözü ki, müellif onunla istidlal ediyor. Zeyd buna cevaben "İsmail de cariyeden olmaydı. Halbuki Seyyidu'l-Beşer Muhammet onun sülalesindendir." cevabını vermişti. Malumdur ki, İmam Zeynel Abidin'in oğlu olan Zeyd, kadr ve menzilet, mecd ve asalet, sıdk ve emanet cihetiyle Hişam'a elbette faiktir. Kaldı ki, iş böyle olsa idi, ne Yezid b. Velid, ne de Mervan halife olamazdı. Çünkü her ikisi de cariyeden olma idi.

Müellifin hıyanetlerinden bütün müellefatında tuttuğu usule unvan olabilecek kadarını gösterdiğimiz için, şimdi ruh-i meseleyi tetkik etmeliğimiz icap ediyor. Yani Arap olmayanlarla mevali müellifin iddiası vechile, Emeviler zamanında hakikaten köle muamelesi görecektik kadar hakir, zelil mi idi? Yoksa Arabın mazhar-ı ihtiramı olacak bir mevki-i şan ve şerefde mi bulunuyordu?³¹

4

Emeviler zamanında en büyük, en mühim memleketler, Mekke, Medine, Basra, Küfe, Yemen, Mısır, Şam, el-Cezire, Horasan idi. Bu memleketlerin her birinde birer imam var idi ki, halkı onlar idare ederlerdi. Bu imamların isimlerini sıra ile yazıyoruz:

Mekke	: Ata b. Ebi Rebah (Ebu Hanife'nin üstadı)
Yemen	: Tavus
Şam	: Mekhul
Mısır	: Yezid b. Ebi Hubeyb
El-Cezire	: Meymun b. Mihran
Horasan	: Dahhak b. Müzahim

³¹ Sebülür-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1328, sayı: 9-191, cilt: 1-8, sayfa, 171-172.

Basra : İmam Hasan Basri

Küfe : İbrahim Nehai

Bu adamların İbrahim Nehai'den maadası kamilen mevaliden, bir kısmı da cariyeye çocuğu idiler. İşte hem Arap olmadıkları, hem cariyeye çocukları oldukları halde zamanlarında nâsın ulusu idiler. Araplar kendilerine inkiyat eder, Hulefa-i Emeviyye ise hürmette bulunurlar idi. Ata b. Ebi Rebah'a gelince İbn Sindiyye olmakla beraber, Şeyhu'l-Harem idi. Fetva'da kavli racih, mesailde son söz kendisinin idi.

İbn Hallikan, bu zatın terceme-i halini yazarken şöyle söylüyor: İbrahim b. Amr b. Keysan diyor ki: Emeviler zamanında bir münadi çıkarırlardı ki: "Ata b. Ebi Rebah'tan başkası nâsa fetva veremez." diye bağırdı. Acaba halifelerin rızası olmaksızın böyle bir şey kabil midir? Tavus'a gelince vefatında cenazesine o kadar halk birikti ki, namazını kılmak müşkil oldu. O aralık İbrahim b. Hişam, Mekke valisi bulunuyordu. Zabıttadan muavenet istedi. Cenazede Hz. Hasan'ın oğlu Abdullah da var idi. O da tabutun altına girdi. Namazı kılanlar arasında halife Hişam b. Abdümelik de mevcut idi. Tavus'un terceme-i halini yazarken Allame İbn Hallikan bunların hepsini söylüyor. Pek ala bundan büyük paye-i şeref olabilir mi?

Mekhul-i Şami ise ittiba olunan eimmenin biridir. Zühri: "Ulema dörttür: falan, falan, bir de Mekhul." diyor.

Yezid b. Ebi Hubeyb'e gelince halka fıkıh öğretmesi mesail-i şer'iyyeden fetva vermesi için Ömer b. Abdülaziz'in Mısır'a göndermiş olduğu zat budur. İmam Suyuti'nin Husnu'l-Muhadara'sında musarrah olduğu veçhile kendisi onların ilk muallimidir.

Meymun b. Mihran faziletiyle, siyadetiyle beraber el-Cezire'de haraç üzerine emir idi. İbn Kuteybe el-Mearif'inde bunu tasrih etmiştir.

Hasan el-Basri'ye gelince: Büyüklüğüne ait ne söyleyebilirsiniz, hiç tereddüt etmeyiniz, söyleyiniz. Hâkimler, melikler, serdarlar kendisine arz-ı tazim eder, sözü herkes tarafından nass gibi telakki ediliyordu. Sehavî, Irakî'nin Elfiyyetu'l-Hadisî şerhinde diyor ki: Hişam, Zühri'ye "Ehl-i Mekke'yi kim idare ediyor?" diye sorup "Ata" cevabını alınca "Bu payeyi ne ile kazanmış?" demiş. Zühri, "Diyanelle, rivayetle" demiş. Bunun üzerine Hişam "Evet, diyanelle sahibi olanın, riyaset hakkıdır." itirafında bulunmuş. Sonra Hişam "Yemen'i, Mısır, el-Cezire'yi, Horasan'ı, Basra'yı Küfe'yi kim idare ediyor?" diye sıra ile sorarak Tavus, Mekhul, Yezid...ilaahir. " cevaplarını aldıkça, her ismin arkasından Arap mıdır? Mevaliden midir?" sorularını irad etmiş. Zühri hepsi için birer birer "mevalidendir" diyerek, nihayet İbrahim en-Nehai'nin Arap olduğunu söyleyince Hişam demiş ki: "Şimdi yüreğime azıcık su serptin. Vallahi mevali Araplara hakim olacak. Minberlere çıkıp hutbeler irat edecek te, Araplar aşağıdan onları dinleyecek."

Tabiinin tarih-i İslam'daki mevki pek yüksektir. Bunların başı Said b. Cübeyr'dir ki, esved olduğu halde, Haccac kendisini Küfe'de namaza imam nasp etti. Küfe ise o aralık Arabın dimağı, Müslümanlığın harimi idi. Artık bu kadar temhidattan sonra müellifin "Araplar mevali arkasında namaz kılmaktan istinkaf ederlerdi." tarzındaki davası doğru olabilir mi? İşte Sevrî'nin üstadı olan Süley-

man el-A'meş. Kendisi bir Acem köle olmakla beraber o derecelerde muazzez idi ki, Halife Hişam b. Abdümelik buna Osman'ın menakıbını, Ali'nin mesavisini³² yazması için bir mektup göndermiş idi. A'meş mektubu alıp okuduktan sonra o sırada yanında bulunan bir keçiye yedirdi. Getiren adama da "Hişam'a söyle ki, mektubunun cevabı işte budur." dedi. (İbn Hallikan- A'meş'in terceme-i halî)

İşte meşhur Hammad Raviye. Muallakat'ı tedvin eden, şiir ve edebde gayet büyük bir mevkii sahibi olan bu zat siyah bir köle idi. Bununla beraber Emeviler kendisini önelere geçirirler, vezir ittihaz ederlerdi.

İşte Salim b. Abdullah b. Ömer. Kendisi cariyeden olma idi. Halife Hişam b. Abdümelik, Medine'ye geldiği zaman bunu davet etti, fakat Salim özür dileyip gelmediği için, Hişam kalktı ayağına gitti. Hem de on bin dirhem ihsan etti. Halife Hacdan avdetinde Salim'in hasta olduğunu işitip ziyaretine gitti. Vefatında namazını kıldı. Sonra dedi ki, "Bilmem hangisine sevineyim? Hac ettiğime mi yoksa Salim'in namazında bulunabildiğime mi?"

Eğer bu gibi vekayii saymağa kalkışacak olur isek, söz usanç verecek derecede uzayacak. Bununla beraber şu saydıklarımızdan da anlaşılır ki, mevali, Emeviler zamanında şeref, rif'atin müntehasında idiler. Araplar bunlara karşı huzu' derecesinde hürmet gösterirler, kendilerine mükteda bilirlerdi. Artık müellifin "Mevali ile cariyeden olmalar Emeviler zamanında son derece muhakkar idiler, hiçbir mevcudiyetleri yoktu, Araplarla Emeviler tarafından köle muamelesi görürlerdi." tarzındaki sözlerinin hükmü kalır mı? ³³

5

Emevilerin Seyyiatı

Müellifin gözetdiği yegane maksat, zihinlere şunu yerleştirmektir ki: Ümmet-i Arabiyye halis Arap kaldığı müddetçe zulüm, katı yüreklilik, kan dökmek gibi her nevi fenalığı nefsinde cem' etmiştir. Şu kadar var ki, müellif bunu açıktan açığa söyleyemediğinden hile tarikine sapmış, telkin edeceği fikri, dışı yaldızlı cümleler altında saklamıştır. İşte Asr-ı İslam'ı üç devre taksim ile Hulefa-i Raşidin'in siyasetini takdir etmesi bu cümledendir. Ancak bu siyaseti medh ile beraber sonunda diyor ki:

"Mamafih, Hulefa-i Raşidin'in siyaseti heyet-i umumiyesi itibariyle kavanin-i ictimaiyyeye yahut idare-i mülkün icabatına muvafık değildi. Bu siyaset olsa olsa bir hilafet-i diniyedir ki, tedviri³⁴ bir asırda içtimaı, nadiren görülen ricalin vücuduna mütevakkıftır.³⁵ Ulum-i ictimaiyye erbabı, o devr-i fevka'l-âde'nin haricindeki zamanlar için bu siyaseti idare-i memlekete salih görmezler. O sebepten bu hilafet-i diniyyenin bir idare-i siyasiyyeye inkılabı zaruri idi." (cilt, 4, sayfa, 30)

Müellif, Hulefa-i Raşidin tarafından tutulan siyasetin başkaları için numune-i imtisal olamayacağını, bunun bir istisna teşkil edeceğini, bu suretle ispat eyledik-

³² Kusurlarını.

³³ Sebülür-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1328, sayı: 11-193, cilt: 1-8, sayfa, 211-212.

³⁴ Yönetimi.

³⁵ Bağlıdır.

ten sonra Abbasiler devrine gelince bunu medh ediyor. Lakin bu medh Devlet-i Abbasiye'nin Devlet-i Arabiyye olması itibariyle değil, belki maddesi, tarzı, nizamı nokta-i nazarından bir Hükümet-i Farisiyye olduğundandır. Nitekim kendisi de bunu tasrih ediyor:

"Her ne kadar Abbasiler devri dahilinde ise de yine biz bu asra bir Asr-ı Fari-si dedik. Zira Devlet-i Abbasiyye halifeleri, lisan-ı diyaneti itibariyle bir Devlet-i Arabiyye ise de siyaseti, idaresi haysiyetiyle bir hükümet-i farisiyyedir. Çünkü bu hükümette muin olanlar, şevketini teyit edenler Acemlerdi. Bundan başka idaresine intizam verenler, şunununu tedvir eyleyenler yine onlardı. Vüzerası, ümerası, katipleri, hacipleri hep Acemlerden idi." (cilt 4, sayfa, 106)

Müellif, eserinin birkaç yerinde halis bir Devlet-i Arabiyyenin ancak Devlet-i Emeviyye olduğunu söylemiştir:

"Sözün hülasası Devlet-i Emeviyye bir Devlet-i Arabiyyedir" (cilt, 4 sahife, 103.) "Araplar Emeviyye zamanında bedevilikleriyle kabalıklarıyla kalmışlardı. Halifeler evlatlarını lisanı iyi öğrenmek, bedavet âdâtını tahsil etmek için badiyye gönderirlerdi." (cilt, 4, sayfa, 61.)

Müellif, artık Hulefa-i Raşidin'in hilafeti kanun-ı tabiata muvafık olmadığını, Devlet-i Abbasiyye bir devlet-i farisiyye olup, Arabiyetini muhafaza eden hükümetin ancak Devlet-i Emeviyye'den ibaret bulunduğunu ispat ettikten sonra müstakil unvanlar altında Emevilerin fenalıklarını saymağa başlıyor ki, bir kısmı şunlardır: Dini, ehl-i dini istihfaf, Kur'anı, Haremeyni tahkir, şüadr, şiddet, çocukları öldürmek, ilaahir.. Hem bu unvanların altına sıkıştırdığı sözlerde iftirayı, yalanı, tahrifi, hadd-i marufu geçecek dereceye varıyıyor. Şimdi bunlardan bir nebze bahsedeceğiz.

Kuran ile Haremeyni Tahkir

Müellif bu unvan altında diyor ki:

"Abdülmelik'e gelince o, şer'a muhalif bile olsa yine şiddet, tağallüp taraftarı idi. Zaten hilafete geldiği zamandan itibaren dini açıktan açığa tahkir ediyordu. Öyle hikaye edilir ki:

Kendisine halifelliğini tebşir ettiği zaman mushaf okumakta imiş. Bu beşareti duyunca kelam-ı kadimi kapamış: "Seninle son musahabetimizdir. Yahut işte bir daha görüşmemek üzere ayrılıyorz." demiş. Artık iş böyle olduktan sonra Haccac'ın Kabe'yi mancınığa tutmak, İbn Zübeyr'i öldürerek başını Kabe içinde kendi eliyle kesmek gibi hareketini hoş görmesi elbette istib'at olunamaz. İşte bu vakada kıtal üç gün devam etti. Beyt-i İlahi tanıdıkları Kabe'yi yıktılar, taşları ile astarı arasında ateş yaktılar."(cilt, 4, sayfa, 78-79.)

Vakayı mücmelen hikaye edelim: İbn Zübeyr, hilafet davasıyla meydana çıkararak Haremeyni, Irak'ı zaptetti. Şam'ı almasına da az bir şey kaldı. Bir taraftan nüfuzu günden güne ilerliyordu. Karşısında da Emeviler vardı.

Ki bunlar Şam'ı merkez ittihaz etmişlerdi. Abdülmelik hilafete gelince Haccac'ı İbn Zübeyr'e gönderdi. İbn Zübeyr'in Mekke'ye iltica eylemesi üzerine Haccac, şehri muhasara etti. Mancınığı da İbn Zübeyr'in yaptırmış olduğu ilaveye doğru çevirdi. Nitekim tafsili aşağıda gelecektir. Tarihe azıcık vukufu olanlar bilirler ki: Haccac, İbn Zübeyr'i öldürmek istiyordu. İbn Zübeyr ise

Kabe'ye sığındığı için Haccac da mancinığı oraya çevirmekte muzdar kaldı. Bununla beraber doğrudan doğruya Kabe'ye atmaktan sakınarak İbn Zübeyr'in yaptırmış olduğu ilaveyi hedef ittihaz etti. Bakınız müellif hikayeyi nasıl değiştiriyor da, Kur'anı, Haremeyni tahkir unvanı altında bir bab açıyor. Sonra Abdümelik "Haza firaku beyni ve beynek."³⁶ diye Kur'anı elinden attı, Haccac'a Kabe'yi taşa tutup yıkmak, astarı arasında ateş yakmak gibi emirler verdi diyor. Şimdi müellifin sözlerini gören şöyle bir zanda bulunur, daha doğrusu şuna yakinen hükmeder ki: Abdümelik halife olur olmaz dini, Kur'anı istihfaf ile işe başlamış, bunu kendisine gaye ittihaz etmiş. İbn Zübeyr'in katli ise ya Kabe'yi müdafaa etmesinden yahut bu katilde de Harem-i Şerife karşı bir nevi hakaret bulunmasından imiş.³⁷

6

Vakıanın tafsili şöyledir: İbn Zübeyr, Haremeyn'e sahip olunca Emevileri Medine'den çıkardı. Mervan ile oğlu Abdümelik te hasta olduğu halde o meydana çıktı. Sonra İbn Zübeyr'den bir takım hareketler sadır oldu ki: halkı aleyhine çevirdi. İşte Beni Haşim üzerine hücum etmesi, onlara karşı buğz ve adavet göstermesi bu cümledendir. Hatta bir kere hutbede tasliyyeyi terk etti. Sebebini sordular. " Hz. Peygamberin âl ve ehli içinde fenaları var. İştirirlerse burunları kabarıp da onun için ..." cevabını verdi. Kezalik İbn Zübeyr'in tamir ve ıslah maksadıyla olmakla beraber, Kabe'yi yıkması da halka pek fena tesir etti. Çünkü alışılmamış bir hareket idi.

Hatta aleyhi's-salat-ü ve's-selam efendimiz Kabe'ye Hatim'i³⁸ ithal etmekten ihtiraz buyurmuşlardı. İşte Haccac, İbn Zübeyr'in bu gibi hareketlerini vesile ittihaz ederek halkı onun aleyhine çevirdi. Belki İbn Zübeyr şu hareketinde muzdar idi. Lakin herkese hakkını vermek adlin şeraitindedir. Eğer İbn Zübeyr'i mazur görecektir isek, Abdümelik mazur görülmeye daha layıktır. Zira ilk başlayan İbn Zübeyr'dir. Mesuliyet ise daima ilk başlayana racidir. Şu sözlerden anlaşılıyor ki: Abdümelik Kabe-i Muazzama'nın kadrini, şerefini tenzil etmek istemedi. Ancak İbn Zübeyr'i öldürmekte muzdar kaldığı için öbür vakalar istemeyerek zuhura geldi. Haccac'ın mancinıkları kurduğu zaman asıl Kabe'ye çevirmeyerek İbn Zübeyr'in yaptırdığı ilaveye tevhîh etmesi bu sebeptendir. Allame el-Beşarî, Ahsenu't-Tekasim isimindeki eserinde bunu sarahaten söylüyor. Bundan başka fıkhîta bir mesele vardır ki: Bağilerin Kabe'ye tahassunları kendilerini katilden kurtaramaz. Nitekim fetih vakasında Hz. Peygamber bunlardan birini Astar-ı Kabe'ye yapışmış olmakla beraber yine öldürmüştü. İbn Zübeyr ise Şamlılarca bağı ile huruc anı'd-din ile müttehem idi.

Eğer Haccac'ın maksadı Harem-i Şerif'e hakaret olsa idi, İbn Zübeyr'i öldürdükten sonra tekrar tamir eder miydi? Malumdur ki, Haccac'ın tamir etmiş olduğu Kabe hâlâ İslam'ın Kabe'si, hâlâ bütün Müslümanların kıblesidir.

Abdümelik'in Kur'an'a "Haza firaku beyni ve beynek." demesine gelince

³⁶ Bu seninle ayrılığımızdır, Kehf suresi ayet: 78.

³⁷ Sebilü'r-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1328, sayı: 13-195, cilt: 1-8, sayfa, 252.

³⁸ Mekkelilerin, Kabe'nin içinden olduğu halde tamirat sırasında paraları yetmediği için Kabe'nin içine alamayıp dışarıda bıraktıkları kısım.

işin hakikati şundan ibarettir: Abdülmelik, hilafetinden evvel bütün zamanını ibadetle geçirir, dünyaya ait hiçbir şeyle uğraşmaz idi. Nafi "Medine'de Abdülmelik'ten daha abid, daha zahit kimse görmedim." diyor. İbn Ömer'e "Senden sonra fetva için kime müracaat edelim?" demişler. "Mervan'ın oğluna" cevabını vermiş.³⁹

7

İbn Zinat "Medine'de yedi fakih vardır. Birisi Abdülmelik'tir." derdi. İmam Şabi ise "Abdülmelik b. Mervan'dan başka kiminle görüştüm ise, kendimi ona faik buldum." demişti. Bu sözlerin hepsini Allame Suyuti, Tarihu'l-Hulefa'sında zikrediyor. İşte Kur'an okuduğu bir sırada kendisine hilafeti haber verilen Abdülmelik işin ehemmiyet-i azimesini düşündü. Bu kadar ağır bir yükün başka işlerden el çekilmedikçe kaldıramayacağını anladı da, kemal-i tehasüründen elindeki Kur'an'a hitaben: "Bu seninle son sohbetimizdir." dedi. Yani şimdiye kadar olduğu gibi artık bundan böyle sırf ibadetle tilavet-i Kuran ile meşgul olmak kabil olmayacağını söyledi. Görülür ki: bu söz mutlaka dini tahkir yolunda söylenmiş değildir. Zaten hilafetinden sonra da Abdülmelik'in feraiz ile sünen ile işgalini görüyoruz. Evet namaz kılıyor, oruç tutuyor, hacca gidiyor. Yakubî tarihinde diyor ki: 72, 73, 74 senelerinde Hicaz'a Haccac'ı gönderdi. 75'de Abdülmelik kendisi gitti. 76, 77, 78, 79, 80 senelerinde Hz. Osman'ın oğlu Eban'ı gönderdi. Kabe'ye kumaş iksa eden yine Abdülmelik'tir. Pekala bunlar Harem-i Şerifi tahkir etmek isteyen bir ademin kârı mıdır?

Müellif diyor ki: "İbn Zübeyr'in başını Kabe'nin içinde kendi eliyle kesti." (cilt,4, sayfa, 79)

Müellif bu rivayeti "el-İkdu'l-Ferid" den alıyor. Zaten bu gibi vakalarda bu gibi âsar ile istişat kendisinin mu'tadı olan hilelerden biridir. Bilirsiniz ki, İbn Zübeyr'in katli hadisesi Taberi, İbnü'l-Esir gibi söylediğine itimat olunur, bütün müverrihlerce me'haz tanılır kütüb-i tarihiyyenin kâffesinde mezkurdur. Lakin vakıa bu kitaplarda müellifin istediği tarzda tasvir edilmiş olmadığı için, hiç birisini kaâle almayarak muhazarat sınıfından bir kitaba sarılıyor ki bu gibi kitaplara elde başka bir me'haz bulunmaz, usule de muhalif düşmezse müracaat edilebilir. İşte gerek Taberi'de gerek diğer muteber tarihlerde musarrah olduğu veçhile İbn Zübeyr, Hacun'da⁴⁰ erbab-ı tuğyandan birisi tarafından öldürülmüştür. Yoksa başı Kabe'de kesilmiş değildir. Müellif diyor ki: "Kabe'yi yıktılar."

Yukarıda söyledik ki, Kabe Haccac'ın hedefi değildi. Haccac, mançınıkları İbn Zübeyr'in ilave etmiş olduğu kısma çevirmiş, bu ilave ise asıl Kabe'ye muttasıl olduğu için atılan taşlardan bir kısmı da Kabe'ye isabet etmiş idi. Haccac, katılı bitirdikten sonra ilk emrini Mescid-i Haramı taşlardan, kanlardan temizlemek için verdi. İbnü'l-Esir, bunu sarahaten söylüyor. Pekala Mescid-i Haramı sildiren süpürtmek ile Kabe'yi yıkmak aynı şey midir?

Velid'in küfrüne mushafı okla nişan alıp parça parça ettiğine, sonra :

Sen her zorba inatçıya azap mı vaat ediyorsun, İşte ben zorba inatçıyım

³⁹ Sebilü'r-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1328, sayı: 14-196, cilt: 1-8, sayfa, 272.

⁴⁰ Bkz. Yakut, el-Hamevî, Mucemu'l-Buldan, Beyrut, 1990, II, 260.

Sen mahşer günü Rabbinle karşılaştığında, Allah'a deki: "Beni Velid parçaladı."⁴¹

Beyitlerini söylemesine gelince, müellif bu rivayeti Eġani'den alıyor.⁴² Vak'a, Eġani hurâfatındandır. Malumdur ki, Eġani sahibi Şi'rîdir. Emevilere buġ etmeyi, onları küçük düşürmeyi kendisine din ittihaz eder. Beyitlerin üzerinde ise tevlit⁴³ damgası gözükküp duruyor. Edebiyat ile azıcık münasebeti olanlar şu uslub-i nazmın asla eskilere ait olmayıp müvelledin malı olduğunu kolayca anlarlar.⁴⁴

8

Lakin rivayatta merci tanılan kibar-ı muhaddisin ile böyle yerlerde sözleri senet ittihaz olunan zevat, bu gibi şayiaları inkar ediyorlar. Allâme Zehebî diyor ki: "Velid'in küfrü, zendekası doğru değildir. Ancak sarhoşluk, bir de oğlancılıkla iştihar ettiği için aleyhine huruç ettiler."

Bundan başka bir mesele daha var ki: o da Velid'in kanlı bir Halife-i Emevi olmasıdır. Artık hal böyle iken bütün Emevi halifelerine dini tahkir şenaati nasıl isnat olunabilir? Kaldı ki, Eġanî sahibi tarafından Kur'an'ı tahkir ile itham edilen Velid hakkında el-İkdu'l-Ferid müellifi bir vaka hikaye ediyor ki: o, Velid'in Kur'an'ı tazim, nâsı hıfza terġib eylediğini gösteriyor: Beni Mahzum'dan birisi Velid'e giderek, diğer birindeki alacaġının tahsil ettirilmesini istirham etmiş. Velid: "Pekala, eġer buna müstehak isen mes'ulunu is'af ederim. Sen Kur'an okudun mu?" demiş. Herif "hayır" deyince "yanıma sokul!" diyerek zavallının başındaki sarıġı elindeki sopa ile çıkarıp bir temiz dövdükten sonra yanındakilerden birine "Şu kafiri götür. Kur'an okumadıkça başından ayrılm!"emrini vermiş. Diğer bir alacaklı da aynı suale maruz olup "evet" cevabını verince, Velid kendisine bir aşır Enfal, bir aşır Berae surelerinden okutmuş. Adamcaġız aşırılar okuyunca halife "Hakkı ihkak ederiz. Çünkü sen buna ehilsin." demiş. Görülüyor ki, Velid Kuran'ı okuyamayanı kafir addediyor. Halbuki müellif, Velid'i kafir yapıyor!

Lakin müellif tarafından gerek Haccac ile Halid el-Kasrî'nin olmak üzere zikir olunan sözlere, gerek bu ikisinin hilafeti nübüvete tafdil etmeleri gibi maskaralıklara gelince bir kere bu gibi akvalin kısm-ı azamı el-İkdül-Ferid'den alınmıştır ki: o da muhazarat kitaplarındandır. Saniyen biz ne Haccac'ı ne de Halid'i müdafaa mecburiyetinde değiliz. Çünkü ikisi de ümmetin erazilindendir. Mammafih, Abbasiler zamanında aranırsa bunlar gibi mühlitler ne kadar çoktur! İşte Acaride,⁴⁵ işte (İbnü'r-yay) Ravendî ki Kur'an-ı Kerim'i red için ed-Damiġ ismiyle bir de kitap yazdı! Abbasiler müellife göre bu gibi heriflerin cinayetlerinden

⁴¹ Bu beyit, metinde Arapça orijinali ile verilmiş ve Türkçe'ye çevirisi yapılmadığından, çevirisi tarafımızdan yapılmıştır. (yay.)

⁴² Ebu'l-Ferec el-İsfehani'ye ait Eġanî adlı eserin, okuyucuyu eğlendirmek için yazıldığı, tarihi kaynak olarak ihtiyatla kullanılması gerektiği, konusunda bkz. Hulusi Kılıç, "Ebu'l-Ferec el-İsfehani", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 316.

⁴³ Sonraki zamanlarda üretilen.

⁴⁴ Sebilü'r-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1328, sayı: 16-198, cilt: 1-8, sayfa, 312.

⁴⁵ Haricilerde bir fırka ismidir. Bkz. Bağdadi, el-Fark Beyne'l-Fırak, Beyrut, 1990, 93: Henry Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, Çev: E. Ruhi Fiġlalı, Sabri Hizmetli, İstanbul, 1999, 92.

mesul değil ise Emeviler de öyle olmak lazım gelir.⁴⁶

9

Bir de Abdülmelik ile Velid, Haccac'ın şenaatlerine karşı ruy-i rıza göstermişlerse malumdur ki, Emevilerin bu ikisinden başkası Haccac'a kızarlardı. Hatta Hişam, "Acaba Haccac cehennemde yerleşebildi mi? Yoksa hala iniyor mu?" demiştir. Kezalik Hişam, Halid'in bir Müslüman karısını tahkir ettiğini işitince, derhal emarettten azlederek hapse atmıştır. Nitekim vak'a, İbn Hallikan'da mezkurdur.

El-Hâsıl, eğer müellif, Emevilerden yalnız bir yahut iki adama atıp tutmuş olaydı kendisine hak verirdik. Lakin o, mutadı olan desise tarikine saparak, ferdi cemaat, biri ikiz, nadiri âm, şâzı muttarit⁴⁷ suretinde göstermiştir.⁴⁸

Emevîlerin Mezalimi

Buhtu'n-Nasr'ın zulümlerini işittik, Cengiz Han'ın şenaatlerine yakîn hasıl ettik, Tatarın cinayetlerine muttali olduk, lakin Allah'a yemin ederim ki -eğer müellifin sözleri doğru ise- bunların hiç biri Emevilerden daha zalim Emevilerden daha hunhar Emevilerden daha gaddar değilmiş!

Müellif diyor ki: " Muaviye, Busr b. Ertat'ı askerle beraber gönderdi. Bundan başka Ali Şia'sından kimi bulurlarsa öldürmelerini, hatta kadınları da çocukları da bırakmamalarını emretti." (cilt, 4, sayfa, 82) İşin hakikatini anlatmazdan evvel bir mukaddime serdetmek lazım geliyor: Müellif Abbasileri medih ediyor, onların hareketını adalete esas, rıfk ve mulayemete delil ittihaz eyliyor da diyor ki: " Abbasilerin saye-i devletinde memleketlerin mamur olması şayan-ı istiğrap değildir. Zira adalet, emn ve asayiş temin eder. İnsanlar canlarından hukuklarından emin oldukları surette işe sarılacakları için tabii memalik mamur olur, ehali refahiyet kazanır, verginin miktarı çoğalır." (cilt, 2, sayfa, 81)

İmdi Emevileri bütün hareketlarında Abbasilere tamamiyle müsavi bulursak tabidir ki, Abbasilerin bırakılıp ta yalnız Emevilerin zem olunmasını fahiş bir haksızlık büyük bir tarafgirlik addederiz. Sonra bir mesele daha var:

Malumdur ki: müverrihlerin kaffesi Abbasiler zamanında idi. Sonra Abbasilerin devri devletinde hiç kimse çıkıp ta Emevilerin mehasinini söyleyemezdi. Kazara böyle bir cürette bulunanlar ta'zibatın envaına hedef olurdu ki, tarihten bizim için buna dair bir çok misaller göstermek kabildir. Vakıa kemal-i iftihar ile şunu söyleyebiliriz ki: Müslüman müellifleri vakayı olduğu gibi rivayet etmek, hakkı bîperva söylemek hususunda birinciliği kazanmışlardır. Hakikati beyan etmekten ne padişahların kudreti ne de zalimlerin mehabeti kendilerini men etmemiştir. Ancak kasten yalan söylemekle hakkı söylememek arasında fark vardır. Onun için Devr-i Abbasiye'deki müellifler, Emeviler hakkında iftirada bulunmadılar, lakin bir çok mehasinlerini sukut ile geçmeye mecbur oldular, dersek bu sözlerimiz cerh olunamaz itikatında bulunuyoruz.

⁴⁶ Sebülür-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1328, sayı: 17-199, cilt: 1-8, sayfa, 332.

⁴⁷ Nadir olanı düzenli olan bir şey gibi göstermek.

⁴⁸ Yazarın mübalağa ve eksik nakiller yaptığı konusunda bkz. Hüseyin Munis, I, 131, 119, 202.

Abbasilere gelince bunlar zamanlarında hem memleketin sahibi hem halkın malik-i mutlakı oldukları için teveccühleri hayat, gazapları herkes için memat idi. Ufaklık hatalarını muaheze ölüm tehlikelerini göze aldırılmaksızın kabil olamazdı.⁴⁹

10

Şimdi gelelim müellifin "Muaviye karıların, çocukların katli için emir verdi" tarzındaki sözüne. Bilinmelidir ki: bu vaka yani Busr b. Ertat'ın Hz. Ali taraftarlarına karşı sevki bütün tarihlerde zikrolunan vakanın en meşhurlarından biridir. Bununla beraber onların hiç birinde karıların, çocukların öldürüldüğüne dair bir rivayet olmadıktan başka, yukarıdaki iddiaya muhalif haberler vardır. Müverrih Yakubi diyor ki:

"Muaviye, Busr b. Ertat'ı yahut İbn Ebi Ertat Âmiri'yi üç bin kişi ile gönderdi. Kendisine dedi ki: "Medine'den geçerken ahalisini çıkar, korkut, daire-i itaatimize dahil olmayanların malları var ise gasp et. Medine'lilere o zannı ver ki: maksadın kendilerini öldürmektir. Ne yaparlarsa yaparlar kurtulamayacaklardır. Mekke'ye girdiğin zaman kimseye ilişme.Yalnız Mekke ile Medine arasındaki halkı tehdit et. Sonra Sana'ya geç. Zira orada bize taraftar olan bir cemaat var ki kendilerinden bir arıza aldım." Busr yola çıktı. Kabail-i Araptan hangisine rast geldiyse Muaviye'nin emrini yerine getirilmeden geçmedi. (Yakubi, cilt, 2, sayfa, 231)

Şu ibareden anlaşılıyor ki, işin içinde tehditten halkı vehme düşürmekten başka bir şey yoktur. Lakin müellif şayan-ı itimat olan tarihi me hazların kendi arzusunu tatmin edemediğini görünce "Eğani" ye meyil ederek kadınların, çocukların katli hakkında verilen emri oradan nakil etti. Sonra da Muaviye'nin hilminden, dehasından böyle bir emrin sudur-u ümit edilmeyeceğini ileri sürerek Muaviye sarahaten "Bu emri vermemiştir. Ancak Busr'u hareketinde serbest bırakmıştır. Busr ise pek kan dökücü bir herif olduğu için çocukları ihtiyarları istisna etmemiştir" diyor.

Yukarıda söylemiş idik ki, Eğani muhazarat kitaplarından biridir. Vakıa ehemmiyetsiz, rivayet de latife nevinden olur, yahut ciddiyat ile yorulan dimağı dinlendirmek istenilirse bu gibi eserlere müracaatta beis yoktur. Lakin mesele ehemmiyetli, vakıa da ihtilafı olup neticede ya bir tarafın i'tilasını yahut diğer tarafın inhitatını icap ederse o vakit bu gibi eserlere müracaat katiyen caiz değildir.

Kaldı ki Eğani sahibi Şii'dir.⁵⁰ Muaviye'yi lekeleyecek bir şey oldu mu isterse en zayıf en itimat olmaz, bir söz olsun onu bin can ile kabul eder. Evet Busr b. Ertat iki çocuk öldürdü, lakin bu katli ikiyi aşmadı. Artık müellifin "Busr, hunhar idi. Çocukları ihtiyarları istisna etmedi." tarzındaki sözü nerde kalır? (Şeyh Şibli Numani hazretlerinin Busr b. Ertat'ı bu suretle müdafaa etmeleri pek doğru olmasa gerektir).

Müellif diyor ki: "Muaviye gibi sulhu ile metaneti ile maruf olan bir adamın zamanındaki ümeranın hali böyle olursa, artık o şiddeti, o gaddarlığı ile Abdülmelik'in zamanı nasıl olmak icap eder. Haccac'ın mezalimi hakkında

⁴⁹ Sebülür-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1328, sayı: 23-205, cilt: 1-8, sayfa, 452.

⁵⁰ Benzer bir tenkit için bkz. Hüseyin Munis, II, 19.

söylenen sözler velev yüz yirmi bin kişiyi işkenceler altında öldürdüğünü göster-
sin istiğrap edilebilir mi?(cilt 4, sayfa, 83.)

Evet, Haccac yüz yahut iki yüz bin kişi öldürdü. Lakin bu cinayet, Devlet-i
Abbasiye'nin müessisi olan Ebu Müslim Horasani'nin ki yanında pek ehemmi-
yetsiz kalır. Zira bu beriki altı yüz bin kişi öldürmüştü.

Müellif, eserinde bunu itiraf ediyor. Şu kadar var ki: siyaset öyle icap ederdi,
diye kıtali mazur göstermek istiyor. Bu hesaba göre Haccac daha mazur, daha
şayan-ı afv olmak lazım gelir. Çünkü Haccac halis Arap olmak itibariyle tabiatın-
da gılzet, şiddet vardı. Lakin Ebu Müslim Acem idi. Âğuş-i medeniyette büyü-
müş, ahlak-ı kerime ile Perverşebab⁵¹ olmuş idi!

Müellif, "Abdülmelik Haccac'tan daha zalim idi." suretindeki iddiasına Ömer
ibn Said'i öldürmesinden başka bir delil getirmiyor. Bu hareket bir şadrl olmakla
beraber el-Mansur'un Ebu Müslim'e yaptığına nispetle pek küçük kalır. O Ebu
Müslim'e ki: Devlet-i Abbasiye'nin sahibi, veli'n-nimeti idi. O olmasa idi, Abbasi-
lerin ismi bile anılmazdı. Kezalik, yine el-Mansur'un İbn Hübeyre'ye olan şadri
bu kabildendir.⁵² En ziyade şaşılacak bir şey varsa o da şudur: ⁵³

II

Asıl taaccüp olunacak cihet şudur: Müellif, "Bu siyaset (kan dökme siyaseti)
saltanatlarının kesb-i tahakküm etmesine yaradı." Diyerek, Ben-i Ümeyye
hükümetinin kan dökücülüğünden bahs ettikten sonra sözüne devamla: "Artık
Emevilerden sonra hükümet süren Abbasiler vesaire için de adet kanun oldu."
diyor. Kariler pek ala bilirler ki: müellif, kan dökücülüğünden değil cevri ve zulüm-
den bile Abbasileri tebriye etmektedir. O halde yukarı ki sözleri dai-i tenakuz
mudur? Yoksa bir taraftan hükümet-i Abbasiye'yi kurtaracağım derken öbür
taraftan mahkum mu edivermiştir? Hayır, hayır, vallahi bu ihtimallerin ikisi de
değil, bu da müellifin ancak kendinin asıl menvi-i zamirine⁵⁴, gizli gizli telkin
etmek istediği fikirlerine taviyyet-i mesleğine⁵⁵ vakıf olanların fark edebileceği
hileler cümlesindedir.

Valilerin Cevri

Müellif bu unvan altında Emeviye valilerinden sadır olmuş türlü türlü cevri ve
şiddetten bahsediyor. Biz bunlardan bazılarını zikredeceğiz ve hakikati gösterme-
ğe çalışacağız.

Müellif valilerin zulmünden dem vururken diyor ki:

"Vergi borçlarını tediye etmek üzere makam-ı vilayete müracaat edenlerden
tahsildarlar bir kısım meblağı da kendi hesaplarına alırlar ve resm-i mukanne-

⁵¹ Gençliğinde bu şekilde büyütüldü.

⁵² Ebu Cafer Mansur'un Eman verdikten sonra öldürttüğü vali. Bkz. Taberi, Tarihü'l-Ümami ve'l-
Mülük, Beyrut, 1990, IV, 364.

⁵³ Sebülür-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1328, sayı: 27-209, cilt: 2-9, sayfa, 19-20.

⁵⁴ Gizli niyetine.

⁵⁵ Mesleki sırlarına.

nin⁵⁶ bundan ibaret olduğunu dermeyer⁵⁷ ederlerdi."

(İkinci cilt, sayfa, 22. Hamişinde de Ebu Yusuf'un Kitabı'l-Harac'ına istinat ediliyor. Sayfa, 62)

Ey fazıl müellif! Diyanet ve istiklal-i vicdan namına yüreğinden bir avaza-i irşat duymuyor musun? Bu kadar açık, bu kadar fahiş bir yalanı açıktan açığa ne cesaretle yazabiliyorsun? Kadı Ebu Yusuf, Beni Ümeyye valileri hakkında dudaklarını bile kıpırdatmamıştır. O, Kitabı'l-Harac'ta Harun er-Reşid'in valilerinden ve vergilerin cibayetindeki su-i istimalerinden bahs ediyor. Ne hacet! Kadı müşarun ileyh'in bu kitabı elimizdedir. Mısır'da tab olundu, elden ele, dilden dile dolaştı.

Müellif diyor ki:

"Ebu Yusuf'un Harun Reşid'e defterdarların hatt-ı hareketine dair tavsiye ve nasihat yollu söylediği sözleri arasında tahsildarların usul-i cibayetini gösteren şeyler de vardır. Kadı, müşaru'n-ileyh diyorlar ki: "Haber aldığımıza göre valilerin etrafında bir sürü ademler bulunuyormuş. Bunların bir kısmı lüzumlu takımdan olduğu halde, bir alayı da nasılsa oraya kadar sokulmaya yol bulan kimselermiş ki, bunlarda hayr ve salah namına bir şey aramamalı imiş. İşte vali bu adamlardan hayr bekler, medet umar kendilerini öteye beriye saldırmış, zimmetleri falan bunlarla toplarmış. Halbuki bu adamlar hıfzına memur oldukları şeyleri saklamazlar, sonra sarfı tarafına da yaklaşmazlarmış. Onlara göre vazife: haraç yahut emval-i miri'ye namına hemen toplamaktan ibarettir. Bu gayeye erişmek için (ehl-i haracı) medyununu güneşte bırakırlar ve temizce dayak atarlarmış. Üzerlerine akrep asarlar, herifleri ibadetten bile alıkoyacak derecelerde taziyik ve takyit ederlermiş. Bunlar büyük işlerdir gayretullaha dokunur, Müslümanlığa lekedir." (ikinci cilt 22-23. Kitabı'l-Harac'a müsteniden sayfa 61-62)

Allah, Allah!... Acaba kulaklar bundan daha kaba bir tarz-ı telbis duymuş mudur?: Kadı Ebu Yusuf, Harun er-Reşit'e valilerinden şikayet ediyor. Reayadan cibayet-i emval esnasında irtikap ettiklerini işittiği seyyiatı halife-i müşaru'n ileyhe beyan ediyor. Hali anlatıyor. Öbür taraftan bizim müellif-i fazıl, hazreti kadının bu sözlerini alıyor da, bize Beni Ümeyye valilerinin sapıklıklarını tuttukları yanlış yolları anlatmak için ma'razı istişhadda ortaya sürüyor.⁵⁸

12

İşte Kitabı'l-Harac elimizde bu kitabı okuduk, alt üst ettik bir iki defa okumakla falan iktifa etmedik, birbirini müteakip kerrat ile gözden geçirdik, süzdük, Emeviye valileri hakkında bir kelime bile bulamadık.⁵⁹ Ebu Yusuf Harun er-Reşid'e valilerinin su-i istimalatını haber almış olması münasebetiyle vaaz ve nasihat ediyor, nihayet diyor ki:

"Ey Emirü'l-Müminin, seni Allah'a yaklaştıracak bir yol tutsan, bir ayda yahut iki ayda bir meclis kursan da mazlumun şikayetini dinlesen, zalimin de

⁵⁶ Kanuni vergi.

⁵⁷ İleri sürmek.

⁵⁸ Sebilü'r-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1329, cilt, 10 sayı: 359, cilt: 2-9, sayfa, 412.

⁵⁹ Buna benzer bir şekilde aktarılan bilginin kaynağının olmadığına dair tenkitler için bkz. Hüseyin Munis, I, 92, 202, 218: II,16.

hakkından gelsen ne hoş olur. Gönlüm seni tebasının ihtiyacatından gizlenmeyen bir halife görmek istiyor. Göreceksin sen dediğim gibi bir iki meclis kurar kurmaz bütün vilayat ve merakizde iş şayi olacak, artık zalim senin vâkıf olmandan korkarak zulüm yapamaz olacak... Bundan başka valiler ayda değil, yılda bir gün bile mesalih-i amme ile meşgul olduğunu anlayınca Allah'ın izniyle derhal zulümden vazgeçecek, yola gelecek .." (Kitabu'l-Haraç, sahife, 63-64)

Allah senden razı olsun! Ağzın kapanmasın ey Ebu Yusuf, sen doğruyu açıktan açığa söyledin, iyiliği emrettin, nehyi ani'l-münkere cesaret gösterdin, Beramikeyi⁶⁰ perişan eden Harun Reşid gibi bir melik-i cebbara karşı koydun. Senin de ey müellif-i fazıl Corci Zeydan! Bu işte gösterdiğin en büyük cüret, Beni Ümeyye valilerinin siret ve hasletlerini kemal-i dikkat ve istiksa⁶¹ ile tettebbu ettikten sonra, o gibi yolsuzluklara destres olamayınca hemen Harun er-Reşid'in valilerindeki siret-i mahudeyi⁶² yakalayarak Emevilere mal edivermen aleme de öyle göstermeğe çalışmakta bulunmandır.

Müellif diyor ki:

"Valiler fethettikleri memleket halkının emvalini gasp etmeye bir şeyi mani görmezlerdi. Çünkü yukarda sözü geçtiği gibi onları kendileri için ganimet tanırlardı." (Dördüncü cüz, sayfa, 25)

"yukarda sözü geçtiği gibi demekle hatıra getirdi ki ikinci cüzdeki şu sözüdür:

"Beni Ümeyye'nin Araplık yolunda ve diğer milletleri hakir görmek hususunda gösterdikleri taassubun cümle-i netayicinden biri de şudur: feth ettikleri memleketlerin halkını ve bu halkın mamelekini⁶³ kendileri için rızk-ı helal bilirlerdi. Buna Irak valisi (Said b. el-As) ın şu sözü delalet eder: "Emlak-ı umumiye karyeleri Kureyş'in bir bahçesi demektir. Ondan istediğimizi alır dilediğimizi bırakırız." Amr b. el-As da kendilerine teklif olunan cizyenin miktarını soran birine şöyle cevap vermişti. "Siz bizim hazinemizsiniz. İhtiyacımız çoğalırsa fazla alırız, azalırsa sizden az istemeye başlarız." (ikinci cüz, sayfa, 19)

İşte müellif yerinde olmayan bu sözlerle Arapların ve Beni Ümeyyenin halkın emvaline istedikleri gibi tasarruf ettiklerine⁶⁴ ve emlak ve araz-ı umuminin⁶⁵ kendilerine mubah bulunduğu zannına düştüklerine istidlal etmek istiyor.⁶⁶

Mehmet Akif'in çevirisinin sonu.

Mehmet Akif'in çevirisi burada sona eriyor. Ancak bu çeviri Şibli Numanî'nin, İntikadu Kitabi't-Tarihi't-Temeddüni'l-İslamî adlı kitabında yer alan tenkitlerinin yarısından daha azını oluşturmaktadır. Buna rağmen, Corci

⁶⁰ Harun Reşid tarafından devlet kadrolarından atılan, mallarına el konulan bürokrat aile: Bermekiler.

⁶¹ Sonuna kadar araştırma.

⁶² Bilinen.

⁶³ Ellerindeki mülkü.

⁶⁴ Müellifin cizye konusundaki yanlış kanaatleri için bkz. Hüseyin Munis, II, 33.

⁶⁵ Halkın namusu.

⁶⁶ Sebilü'r-Reşad, Çev: Mehmet Akif, 1329, sayı: 270, cilt: 11, sayfa, 158-159.

Zeydan'ın kitabı konusunda genel bir kanaate ulaşma için yeterli olacağını düşünüyoruz. Daha detaylı bilgi edinmek isteyenler (Şeyh Şibli Numani, İntikadu Kitabı't-Tarihi't-Temeddüni'l-İslamî, Mısır, 1330) adlı kitaba bakabilirler. Bu kitapta, Şibli Numani'nin, Corci Zeydan'ın Tarihu't-Temeddüni'l-İslamî isimli kitabına yaptığı tenkitler dışında, üç risale daha bulunmakta ve kitap bu dört çalışmanın bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Bu eserler ve sayfaları şu şekildedir: Kitabın önsözünü Reşit Rıza yazmıştır. Şibli Numani'nin Corci Zeydan'ın Tarihu't-Temeddüni'l-İslamî isimli kitabına yaptığı tenkitler 1-76 sayfalar arasındadır. Ahmet Ömer el-İskender'in Corci Zeydan'ın Tarihu Adabi'l-Luğati'l-Arabiyye adlı eserinin ikinci cildine yazdığı tenkitler, 76-127 sayfalar arasındadır. Lewis Şeyhu el-Yeşuî'nin Corci Zeydan'ın Tarihu Adabi'l-Luğati'l-Arabiyye adlı eserinin ikinci cildine karşı yazdığı tenkitler, 127-146 sayfalar arasındadır. Yine Lewis Şeyhu el-Yeşuî'nin Corci Zeydan'ın Tabaku'l-Ümem ev es-Selailu'l-Beşeriye adlı esere yazdığı tenkitlerden oluşan risale, 147-167 sayfalar arasındadır. Adı geçen kitap, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında Osman Nuri Ergin Kütüphanesi bölümü 1425 numarada kayıtlı olarak bulunabilir.

Şeyh Şibli Numani'nin Corci Zeydan'a karşı yaptığı tenkitlerinin bir kısmını aktarmış bulunuyoruz. Müellifin tenkitlerinin çoğunluğunda aynı kanaatte olduğumuzu belirtmek istiyoruz. Ancak Şibli Numani, bu tenkitlerinde gerek müellife karşı kullandığı dil üslubu açısından, gerek müellife karşı yaptığı ilmi tenkitler açısından bazen ölçüyü kaçırdığı da gözükmektedir. Bazı yerlerde Corci Zeydan'ın cümlelerini bağlamından koparıp tenkide tabi tuttuğu hissedilmektedir. Bazen kendisinin de yer yer değindiği gibi, yaptığı kıyaslarla Emevileri savunma pozisyonuna düşmekte, hatta neredeyse Emevileri kendilerine zulmedilmiş insanlar pozisyonuna getirmektedir. Çeviriyi yapan Mehmet Akif de Şibli Numani'nin bu tespitlerine katılmamakta, zaman zaman kendisini eleştirmektedir. (Bkz. sh.14)

Bu noktada şunu da söylemeyi gerekli görüyoruz. Corci Zeydan'ın bir takım zayıf rivayetlerden yola çıkarak genel hükümlere vardığı ilim adamları tarafından tespit edilmiştir. Bu konuda Hüseyin Munis, Corci Zeydan'ın eserini dikkatli bir şekilde tetkik edip, yazarın yetersiz delillerle, yanlış hükümlere vardığı yerleri tespit etmiş, yaptığı tahkiklerde bu hataları yer yer ortaya koymuştur. (Bkz. Corci Zeydan, Tarihu't-Temeddüni'l-İslamî, Thk: Hüseyin Munis, Mısır, 1968) Ancak şunu da hemen belirtelim ki bu hatalar, eserin İslam Dünyasına yaptığı katkılar yanında çok cüzi kalmaktadır.

Son söz olarak şunu ifade etmek isteriz ki; Corci Zeydan'ın İslam Medeniyeti Tarihi adlı eseri, yayımlandığı tarihten bu yana yaklaşık bir asır geçmesine rağmen, İslam Dünyasında halen aşılabilmiş değildir. Bu anlamda İslam Medeniyet Tarihi konusunda hala en önemli baş vuru kaynağı olarak önümüzde durmaktadır.